

A régi református temető térbeli fejlődése

Két, Sávai János által közzétett, 1770-ben keltezett dokumentumban a kézdivásárhelyi reformátusok és a Kantafalvi katolikusok arra keresik a választ, hogy a kézdivásárhelyi református temető délkeleti végében levő katolikus temetőhely³ melyik település területéhez tartozott, ill. kiknek a számára nyitották eredetileg (Sávai 1997: 303). Egy akkor 65 éves megkérdezett tanú többek között azt nyilatkozta *igen egy öreg aszzony* elmondása alapján, hogy annak anyja idejében szántóföld volt a hely, ami feltehetően a 17. század végére, 18. század elejére vonatkozhatott. A régi református temető megnyitására vonatkozóan egyelőre ez a legkorábbi adat. Tény, hogy két 18. századi évszamos sírkő igazolja, hogy akkor már ide temetkeztek. A régebbit a 2000-es évek elején Demeter Lajos, a sepsiszentgyörgyi megyei könyvtár munkatársa fedezte fel és mentette be a Székely Nemzeti Múzeumba egy sírjelek tematikájú kiállításához. A homokkőből készített sírkőtöredék egy sírásás során került elő, melyen az olvasható, hogy *Ciszár Istvan csinaltatta Ano 1729-ben*. Egykor ívben záródó, kb. 10 cm vastag és 70–80 cm magas sírkő lehetett, melynek megmaradt felső két részén domborított faragású virág látható, a domborított keretű szövegablakban a fenti szövegen kívül a sírkő baloldali részén egy kardot tartó kar jelzi a család katonarendiségét (Demeter 2007: 385).

2014 nyarán egy temetkezés során a kiásott sírgödörből előkerült egy 1779-ből származó sírkő is. A megtalálói nem temették vissza, így a temető felmérése során bukkantam rá. Beder Imre helyi református lelkésszel közösen igyekeztem az előkerülési hely közelében felállítani az egyébként már akkor kettétört sírkövet. A sírjelet a Szent Anna-tó környéki vulkáni kőzetből faragták és ennek köszönhetően nem

A 238. helyrajzi számú, 18. századi sírkő.
(DA, 2016)

³ A későbbiekben a *kicsi katolikus temető* néven került be a köztudatba.

A 65. helyrajzi számú, 2014-ben előkerült, 1779-ben állított sírkő. (DA, 2014)

mállott szét a föld alatt, de valószínűleg már a betemetésekor kettétört a *szöveglablak* a *talpa* mentén. A sírkő szögletes formájú, kb. 10 cm vastag és 70 cm magas, a szöveges résznél bemélyített, melyet hármass lépcsős kialakítású perem szegélyez. Ablakában a *J SAMU SIRHALMA 1779 DIE* vésett szöveg volt olvasható. Sajnos csak volt, mert feltehetően az ott dolgozó kőművesek időközben megcsonkították a felső szöveges részt. A töredékes sírkövet ideiglenesen bementettem a kézdívasárhelyi múzeumba.

A temető régi sírköveinek beazonosítása során találtam még két követ, melyek a látható szövegtöredékek alapján feltehetően 18. századiak lehetnek, de egyértelműen nem lehet beazonosítani őket.⁴ Az adatbázisban 238. számmal jelölt sírkövön látható egy nagyon megkopott, 1770-re hasonlító évszám.

A temető délkeleti csücskében található a régi katolikus temető, melyről az előbbieken már tettem említést. Feltehetően egyidős a református temetővel, ugyanis a reformációt követően nem tért át mindenki a protestáns vallásra, ill. – vásáros hely lévén – az idegenek jelenléte folyamatos volt a városban. A kicsi római katolikus temető rész kutatásához a Sávai János által közétett székelyföldi katolikus plébániák levéltári iratai között találtam két, 1770 júliusában keltezett dokumentumot (Sávai 1997: 296–305). Az 1835-től vezetett református egyházi jegyzőkönyvekben még nem találtam erre vonatkozó feljegyzést és a kantai római katolikus templomnál is csak azt igazolták, hogy jelenleg az egyház felügyelete alá tartozik.

A Sávai által közölt első dokumentum báró Bajtay Antal, Erdély római katolikus püspökének 1770. július 12-én, Nagyszébenben kelt levele báró Henter Ferenc háromszéki főbíróhoz, melyben a kézdívasárhelyi reformátusok és a kantai római katolikusok közötti temetőkert hovatartozásáról folytatott vita kivizsgálását kérte. A püspök a levél mellékleteként másolatban elküldte a háromszéki főbírónak a Kézdívasárhelyi Tanács (Consistorium) május 19-én kelt addigi vizsgálattal szembeni kifogásait is. A püspök közbenjárására feltehetően azért volt szükség, mert az eredetileg háromszéki főbírónak címzett májusi vizsgálattal szembeni kifogások orvoslása nem történt meg.

⁴ A beazonosított sírkövek térképén a 238. és 348a. helyrajzi számokkal.

A régi római katolikus temetőrész. (DA, 2018)

19. századi sírkövek a kicsi katolikus temetőben.
(DA, 2018)

Az 1770. július 16-án, Kézdivásárhelyen keltezett második dokumentum már 48 tanú vallomását tartalmazza, akiknek öt kérdésre kellett hitelesen válaszolniuk: (1) Tudják-e biztosan, hogy a katolikus temetőhely melyik település területéhez tartozik? (2) Kiknek a részére volt elkülönítve, és a városi és a kantai katolikusok milyen jogon kezdtek ide temetkezni? (3) Van-e tudomásuk régi iratokból vagy hiteles emberektől arról, hogy a temetőhelyet a kantaiak elcserélték a városiakkal, és ha igen, akkor mit adtak helyette? (4) Tekintettel arra, hogy a temetőhely be volt kerítve, tudják-e, hol vitték a katolikusok a halottaikat a temetőbe? (5) Amióta deszkakerttel vették körül a temetőt, van-e tudomásuk arról, hogy foglaltatott-e a katolikusok temetőjéből bizonyos rész a városi temetőhöz? Ha igen, mekkora terület, ill. tudják-e a tanúk, hogy a két temető közti régi karókertnek hol volt a helye? (Sávai 1997: 299)

Sávai János a jegyzőkönyvvel kapcsolatosan megjegyzi, hogy a „valóságok hallomásra, ill. bizonytalan értékű elbeszélésre hivatkoznak”, továbbá a tanúkkal kapcsolatosan megjegyzi, hogy többen olyan személyek, akiknek „a kantai minoritákkal más peres ügyük is van: a malom miatti perek aktáiban, vagy a birtok perekben szereplő személyek”. A kevés forrás és a fenti megjegyzés ellenére is lehet használható következtetéseket levonni a temető korai időszakára vonatkozóan. Majdnem biztosan kijelenthető, hogy a temetőhely Kézdivásárhely területéhez tartozott és nem a felsőfehér vármegyei Kantához, ugyanis területcseréről vagy vásárlásról nem volt senkinek tudomása. A temetőhely a város közvetlen határán feküdt, így korábban a település szélét jelző karókból állított kert szegélyezte, melyet a 18. század 70-es éveiben már csak a rothadó karók jeleztek. A hely egyébként egy domboldalon lévő, jelenleg is gödrös terület, ahová az 1700-as évek első felében néhány katolikus személyt temettek. Később a temetőhelyet a

városban *commoralo* (tartózkodó/időző) jövevényeknek jelölték ki, de nem a kantai katolikusoknak. Ettől függetlenül a jövevényeken kívül a kantaiak és oroszalfviai is használták a temetőt. Valószínűleg az 1830-as években egy kb. 10 méter hosszú kőfállal határolták el a két felekezet temetkezési területét.⁵

A dokumentumokból nem derült ki, hogy végül kinek a javára dőlt el a vita, a temető kulturális örökségének felmérése során már a kantai egyházközség felügyelete alatt állt. A kicsi katolikus temetőt 2018-ban térképeztem fel. A terepkutatás eredményeit a régi református temető sírköveinek ismertetése során mutatom be a következő fejezetben.

Amint már láthattuk, a református temetőt már a 18. században is igyekeztek kerttel körülvenni. 1833-ban már közadakozásból a város tehetősebb polgárai és céhei egy 2–2,5 méter magas kőfállal választották el a református temetőt a várostól. Az építést támogatók a kőfal belső oldalán kialakított fülkékben elhelyezett, többnyire 30 x 40 cm-es kőtáblákon jelölték meg az általuk rakatott falrészeket. A város akkori jómódú polgárai és céhei csak a sírkert város felé eső részét kerítették be, az egykori Ojtoz irányába kivezető főút mentén. A megépített kert a bejáratnál egy megközelítőleg 50 fokos szöget zárt be és jobbra 120, balra, a főút vonalán pedig 70 méter hosszan húzódott.

Az elmúlt 185 év alatt a kőkerít átvészelt az idő romboló hatását. Annyi jelentősebb változás történt rajta, hogy 1895-ben a bejárat fölé a református egyház dalköre közadakozásból egy haranglábat, vagy ahogyan a helyiek nevezik, egy lélekharangot építtetett. A református egyház jegyzőkönyveiben található feljegyzések arra vonatkozóan, hogy a kőkerít több alkalommal szorult javításra. A korábbi és újkori javítások során formailag nem változtatták meg, sőt, még az egykori készítőik neveit megőrkítő kőtáblák számára kialakított fülkéket is megtartották, annak ellenére, hogy a táblák

Báró Purcell János síremléke mellett előkerült szabó cég kőtáblája.
(DA, 2019)

⁵ 2019 tavaszán a Purcell-sír takarítása során előkerült egy kőtábla, amely azt igazolja, hogy 1868-ban a kézdivásárhelyi szabó cég javította a már korábban megépített kőkerítet.

Az 1895-ben épített harangláb a temető régi bejárata fölött. (DA, 2019)

közül időközben több is eltűnt. A kert bal oldali, az út felé eső és egyben rövidebb szakaszát javították gyakrabban, így ez változott leginkább és ezen a részen található a legtöbb üres fülke is. A jobb oldali hosszabb kertrész rosszabb állapotban van, így napjainkban is őrzi régi formáját.

A 2010-ben a haranglábtól balra eső feljavított falrészén az első négy fülke volt üres, ill. a jobb oldali kőfal közepéig található tizenkét fülkéből hétben nem volt meg a kőtábla. A fal másik felének a hátsó részén egy 8–10 méteres szakaszt teljesen új fallal helyettesítettek, ahol egykor feltehetően két-három kőtábla is állhatott. A hiányzó kőtáblák közül négy maradt meg az utókornak: a fazakas, a szíjgyártó, a tímár és a csizmadia céhek támogatását jelző tábla, melyek 1972 után bekerültek a helyi Céhtörténeti Múzeumba, ahol az épület (1857-ben épített tanácsháznak) bejárati boltíve alatt a falba építették őket.

A kutatás idején még 23 kőtábla volt a református temetőkeren. A bal oldali falon 10, míg a jobb oldali falon 13, többségük a falba, időtállóan volt beépítve, egy a földön, falnak támasztva, néhány pedig a helyén várt a helyreállításra.

A bal oldali kőfal rakatásában a már említett céheken kívül az alábbi személyek támogatását igazolják a kőtáblák: Dézsi Mihály és Jancsó Sára; ifjú Szóts Dániel és Dézsi Erzsébet; Szóts Dániel özvegye, Kováts Mária; senator Szóts János és felesége, Török Mária, édes leányával, özvegy Benkő Kapitánynéval rakattak öt ölet; senator consistor Benkő Sámuel és felesége, Benkő Judith két ölet; fő kaplár Benkő Sámuel és felesége Kováts Mária két ölet; strázsamester Jantso János és felesége, Benkő Judith két ölet; tekintetes Szatsva Ferenc körösi pap Benkő Mária asszonnyal két ölet; senator consistor Balogh Pál özvegye Nagy Judith két ölet; Vizi István senator és Jantsó Anna két ölet. Ezeket a kőtáblákat egyelőre nem veszélyezteti a pusztulás.

A jobb oldali falon lévő táblák többsége már a kőfal nagyon elhanyagolt állapota miatt is pusztulás veszélyének van kitéve. A haranglábtól az első földön, a kertnek támasztva áll és a nehezen olvasható homokkő táblán már csak az évszám látható egyértelműen, a két név közül az első Török vagy Turoci István lehet. A többi a helyén áll, de sok esetben a felirat nagyon megkopott és nehezen olvasható. A sorban következő 12 táblán az alábbi támogatók nevei láthatók: Nagy Zakariás özvegye Filep Judit; özvegy Tóth Jánosné [Szabo Mária]; Baka Dániel és Bodó Mária; Hankó Dániel és felesége, Jancsó Judit; [Kiss] Mihály és felesége, [Szabó Ilona]; Kovács István és felesége Jantsó Ilona; Megyaszai Gábor és felesége, Turotzi Anna; főhadnagy Nagy Jáfet és felesége, Nagy Anna; Csiszár Samu és felesége, Jantsó Ilona; mézáros Kovács Dániel és felesége, Jantsó Rebeka; Szász Ferentz és felesége, Benkő Mária; Szotyori János és felesége, Megyaszai Mária.

A kőkerth hosszából arra lehet következtetni, hogy a 19. század elején még a fal által közrefogott területet foglalhatta el a temető. A 18. század végéről és a 19. század elejéről ránk maradt sírkövek alapján azt mondhatjuk, hogy ezen a helyen kezdtek el temetkezni legkorábban.

A jövevények és a katolikusok temetőhelye úgy tűnik, akkor még távolabb volt a kézdívásrhelyiek temetkezési helyétől, ezért valószínűleg nem látták értelmét a temető teljes bekerítésének. A temetőkutatás során viszont körvonalazódott, hogy a temető térbeli fejlődése az 1830-as években kezdődött el és az is meglehet, hogy az akkori lakosok ennek tudatában nem építették tovább a temetőkeretet.

Az 1852-ben kialakított új ojtói út kezdetben nem közvetlenül a temető mellett haladt el. Az országút megépítését követően a református egyház már 1862. június 15-én megtette az első lépéseket a temető területének bővítése érdekében. Az egyháztanács jegyzőkönyve szerint az új országút által átvágott birtokok tulajdonosai elfoglalták a temető melletti régi utat, ezért azzal a kéréssel fordultak a városi tanácshoz, hogy a *befoglalt hely szakasztasson*

Az 1833-ban rakatott kőfal egy része.
(DA, 2019)

1863-ban sétatérnek átengedett terület napjainkban.
(DA, 2018)

a temető hely javára.⁶ Dokumentumok hiányában nem lehet tudni, hogy mi lett a kérés eredménye. A későbbi adatokból viszont kiténik, hogy 1910-ben és 1912-ben az egyháztanács még mindig a temető területének bővítésén fáradozott. Egy 1917-ben készült légi felvételen is jól látható, hogy a temető és a új főút közötti telkek még akkor sem voltak beépítve, de a református és katolikus temetőhelyek már összeértek (Dimény 2018: 41).

Egy évvel később, 1863. július 31-én már a temető keleti hegyes (dombos) oldalának üresen álló részének rendezéséről hozott határozatot az egyháztanács. A döntés értelmében a hely egy részében sétatérrel kívántak kialakítani a polgárság számára, a másik részét pedig családi *sírboltok* (kripták) építésére ajánlották fel. A rendezés sürgősségét az is indokolta, hogy szerették volna megóvni a temetőkert sírköveit és *köztelekét a rossz akaratú skártevő személyektől*. Ekkor merült fel a temetőőri ház építésének a gondolata is, de a kártevők távoltartását a helyi eszászári és királyi katonaság *fő strázsamasterének* közbenjárásától remélték.⁷

A jómódú kézdívasárhelyi lakosság 1863 után kezdte meg a ma is álló és használatban lévő kriptasor kialakítását. Ezzel egy időben elkezdődött a gazdagabb társadalmi réteg látványos térbeli elkülönülése.

A temető keleti részének bővítéseként 1864. szeptember 27-én Kézdívasárhely tanácsa a barompiacból és a mellette álló telekből 30 négyszögöl területet engedett át az egyháznak temetőőri lakás számára.⁸ Az időközben megépített épület ma is a domb alatt áll az eredeti funkciónak megfelelően.

⁶ KReKL – I/17, 1862, 48 / 53.

⁷ KReKL – I/17, 1863, 42 / 114–116.

⁸ KReKL – I/17, 1864, 70 / 173.

Pap András egyházi jegyző Nagy Karolina feleségével közösen 1865. január 8-án 60 négyszögöl területet adományozott az egyháznak a temető szomszédságában lévő földjéből, azzal a céllal, hogy azon a tanuló gyermekeknek a nyári és tavaszi szünetekben lehetősége legyen virágok ápolására, valamint *más növények termesztésére*. Ugyanakkor ide családi sírboltot is szándékozott tervezetni.⁹ A pontos helymeghatározás hiányában egyelőre nem lehet tudni, hol volt ez a terület, viszont Pap András obeliszkkel megjelölt nagyméretű sírja a bejáratától a kriptasor felé vezető ösvény mellett található. A térképen a 29-es helyrajzi számmal jelölt sír.

A temető területének bővítésére vonatkozóan nem találtam több adatot a 19. századi egyházi jegyzőkönyvekben. A 20. század elején csak erre vonatkozó szándékról jegyezték be adatokat. 1910-ben és 1912-ben egy-egy bejegyzés arról tudósít, hogy az egyháztanács megkereste a temető szomszédságában lévő üres telkek tulajdonosait, de a magas ár miatt nem történt meg a vásár.¹⁰

A régi sírkövek évszámai alapján azt láthatjuk, hogy a temető térbeli fejlődése a 20. század elejére elérte mai kiterjedését. A később előkerülő dokumentumok vélhetően akár részleteiben is árnyalni, pontosítani fogják majd a régi református temető eddigi kutatási eredményeken alapuló kialakulását, fejlődését.

Temetőrész a kriptasor mögött.
(DA, 2018)

⁹ KREkL – I/17, 1865, 9 / 192–193.

¹⁰ KREkL – I/24, 1910, 9 / 79. – A Baka Dániel-féle kaszálóból akartak megvásárolni.; KREkL I/24, 1912, 21 / 167. – A Wellnreiter-féle telket akarták megvásárolni.

Régi sírkövek típusonként a református temetőben

